

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԹԻԻ 6-7

ՅՈՒՆԻՍ - ՅՈՒԼԻՍ

ԿԱ. ՏԱՐԻ 1947

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԸՍՏՈՒԸԾԱՐԱՆ

Ձեռագիրներու մէջ յաճախ կը պատահինք միանձնական կեանքի հայող խրատներու հաւաքածոյքի մը, որուն հեղինակ կը նշանակուի «Յովհաննէս Աստուածարան»։ Հեղինակը իր ինքնութեան մասին որ եւ է ակնարկութիւն չ'ընէր։ Իր գրուածքներն ուղղուած են «Եղբոր» մը կամ «Եղբարց»։ Ուզած է ձեռնարկել գրուածքիս, բայց զգացած է իր անկարողութիւնը. աստուածուստ ունեցած է սակայն թելադրութիւն, միջամուխ ըլլալու գործին աներկիւղ։ Կը յիշէ մէջ ընդ մէջ անապատականներու խոստովանութիւններ, առանց անուան։

Յոյն եւ Ասորի գրականութեան մէջ այս յորջորջումով մատենագիր ծանօթ չէ։ Մերիններէն ոմանք նոյնացուցին կամ նոյնացնել ուղեցին Յովհ. Կլիմակոսի հետ, այսպէս ՆՆԻ հեղինակները. «Յիշին եւ բանք ինչ նորա (այս ինքն Կլիմակոսի) յընթացս Հարանց վարուց»։ Այդ յիշուածները «Յովհ. Աստուածարանի» անունը կը կրեն։ Հ. Գ. Զարբանեւեան, Մատենադարան, էջ 538, կը գրէր. «հաւանորէն Կլիմաքոսի է նաեւ այս երկասիրութիւն»։ Հ. Յ. Տաշեան իր Մխիթարեան Մատենադարանի հայերէն ձեռագրաց ցուցակին մէջ («Ցանկ անուանց», էջ 1124բ-գ) Յովհաննէս Աղեքսանդրացւոյ վերագրած է այս գրուածքները, նկատի առնելով թերեւս որ Թ. 276 ձեռագրին մէջ անոնց յաջորդող հատուածներէն¹ միոյն մէջ

¹ Այս յաւելուածական հատուածներն են. թղ. 194ա-200ա. «Անտոնի մեծի սրբոյ անապատականի խրատ ճգնաւորաց. ի նորին վարուցն է». տե՛ս Վարք Հարանց, Ա., էջ 30, տ. 6-48, տ. 25. Հատուածս ունի ընտիր ընթերցումներ, արժանի ուշադրութեան։ Թղ. 200ա. «Յովհաննու, որ ետ զձեռագիրն ի Տեառնէ տուեալ. Միայնակաց մի Անտիոքացի է զնաց ի սուրբն քաղաքն յերուսաղէմ աղօթել...»։ Հարանց Վարքի մէջ ներս չէ անուան։ Թղ. 200բ. «Վասն պատարագի, որ յանուն ննջեցելոց կատարի...»։ Հրտ. Վարք Հարանց, Բ., էջ 400-401։ Թղ. 201ա-202ա. անխորագիր, սկիզբէն պակաս արդէն գաղափար-օրինակին մէջ. կը սկսի. «Առաքեաց զգո սրբութիւնդ...»։ Հատուած մըն է Եղեգէոս միայնակացի կեանքէն. հրտ. Վարք Հարանց, Ա., էջ 665-669։

Յովհ. Աղեքսանդրացւոյ անունը կը յիշուի։

Ձեռագիրներու մէջ ընհանրապէս Յովհ. Կլիմակոսի Սանդխոց եւ անոր Լուծմանց կը յաջորդէ գրուածքս։ Այս տեղ զետեղուած էր այն հաւանորէն ԺԳ. դարու վերջերը Վարդան վկայի օրինակին մէջ։ Այս օրինակէն յառաջագայած է Դագեան Սաչիկ վարդապետի Թ. 70 ձեռագիրը, ուր պահուած է նաեւ գաղափար օրինակին յիշատակարաններէն մաս մը, եւ կը համարիմ թէ անոնցմէ մէկն է նաեւ հետեւեալը. «Գիրքս այս, որ է Աստուածարան Յոհաննու, նոր է թարգմանած յԱսորեոց ի մերս. եւ ես գրողս հանդիպեցայ սմա ի վանս զԱրդասոց (այսպէս) առ ճգնաւորի ումեմն Ատոմ կոչեցելոյ, որ էր բերեալ զսա ի թափարականէն. եւ ասէր թէ ոչ կամեցայ գրել կարգաւ... զի ահ եղեւ զարմանալի» (Թօփճեան, Յուցակ, Ա., էջ 86)։

Յիշատակարանս շատ խնդրական կէտեր ունի։ Նախ իսկ ի՞նչ իմանալու է «ի թափարականէն»։ Ի Թափարակա՞ն լեռնէ, թէ Ատոմ ճգնաւոր աստանդական, թափառական շրջադայութեանէ մը վերագարձին հետը բերած է։ Ո՞ր կը գտնուի Զարդասոց կամ Արգասոց վանքը, որուն անդամ էր Ատոմ ճգնաւոր։ «Եւ ասէր (անշուշտ Ատոմ) թէ ոչ կամեցայ գրել կարգաւ». օրինակութիւնս քաղուածո՞յ մը համարելու է, քանի որ գաղափար-օրինակը չէ ուզած նա «գրել կարգաւ»։ Դժբախտաբար Թօփճեան ամբողջութեամբ յառաջ չէ բերած յիշատակարանին վերջին մասը, ուր կը պատմուէր անշուշտ զէպք մը, որուն համար կ'ըսուի թէ «ահ եղեւ զարմանալի»։ Կապ ունէ՞ր այս զէպքը ձեռագրին բովանդակութեան կամ զընթացին հետ։

Մեզի համար հոս կարեւորն այն է, որ գրուածքս իր մասերով «նոր է թարգմանած՝ յԱսորեոց (լեզուէ) ի մերս»։ Թարգմանչին եւ թարգմանութեան տարւոյն մասին խօսք չկայ. բայց թարգմանութիւնը հաւանորէն ԺԲ. դարուն կատարուած ըլլալու է։

Ծանօթ հնադոյն ձեռագիրն է Դաղեան, Թ. 70, գրուած 1329ին Փոս վանքին մէջ Հայրապետ գրչէն. Յիշատակարանը տեսանք վերագոյն: Այս կու գայ Երուսաղէմի երեք ձեռագիրներէն մին: Հ. Գ. Չարբանալեան, Երուսաղէմեան ձեռագիրն թիւը առանց յիշելու՝ յառաջ կը բերէ միայն անոր Յիշատակարանէն մաս մը, որուն համաձայն գրուած է ձեռագիրը ՊԼ (1381) թուին «ի մայրաքաղաքիս ընդ արին նաւազնաց ծովի Ղատին ազգաց իշխանութեան, ընդ հովանեաւ առ ոտս սուրբ Յակոբայ ի Յանդիպեկի տեղն» (Մատ., էջ 538): Այս Յիշատակարանը քաղուածօրէն հանուած է Թ. 295էն, Իգնատիոսի Մեկնութիւնն Ղուկասու, գրուած 1381ին ի ձեռն Մարկոս գրչի ինդրանօք Յովհաննէս արեղայի, ի Կաֆայ: Հնութեամբ չորրորդն է էջմիածնի Թ. 1925 յամէ 1401: Իմ տրամագրութեանս տակ ունիմ Վիեննայի Միխիթ. Մատենադարանի Թ. 276, որ ժէ. դարէ կ'երեւայ, որ ճշդիւ կը համընթանայ Դաղեան Թ. 70 ձեռագրին:

Գրուածքս բաժնուած է մեծ եւ փոքր հատուածներու կամ գլուխներու առանց թուահամարի: Անոնց թիւն է ԻԲ: Դաղեան եւ այլ ձեռագիրք ունին ԻԳ. գլուխ մ'ալ, որ առանց տարակուսի ինքնակաց գրութիւն եղած ըլլալու չէ: Այս Ա.—ԻԳ գլուխները թէ նախնարար մէ՞կ գրուածքի մասեր եղած են, չենք կրնար հաստատել: Ինձ կը թուի թէ Ա. Գիրքն ունեցած ըլլայ Ա.—ԺԳ. հատուածներն, իսկ Բ.՝ ԺԵ.—ԻԲ: Կարելի է այնուհետեւ ԻԳ. հատուածն նկատել Գ. գիրքը: Հ. Տաշեան ամբողջն միահետ թուարկելով տուած է ԻԲ. գլուխ: Թօփճեան բաժնած է Ա.—ԺԶ. գլուխներու, ԻԳ.ն բաղառեալ: Իսկ Հ. Գ. Չարբանալեանի Երուսաղէմեան տեղեկատուն հաշուած է բովանդակն «մետասան գլուխք բանից կամ ճառից»: Այս տարբերութիւնները յառաջ եկած են անկէ, որ ցուցակագրողները մանր հատուածներէն մէկ ջանին միացուցած են:

Երուսաղէմացի Տեղեկատուն ի մէջ այլոց հաղորդած է Չարբանալեանի, թէ յիշեալ ճառերէն «ոմանք թուին ունենալ կրկին եւ իրարմէ բաւական տարբեր թարգմանութիւնք»: Եւ «Բանասիրաց հետաքննութեան համար» համեմատութեան կը զնէ հատուած մը (Ժ. գլխէն) այդ կարծեցեալ երկու թարգմանութիւններէն (էջ 538): Զէ յիշուած թէ ինչ ձեռագիրներէ առնուած են

այս հատուածները, մին առանց տարակուսի վերոյիշեալ 1381ին գրուած ձեռագիրն է, միւսն ըլլալու է Երուսաղէմի Թ. 623 (յամէ 1591) կամ 1251 (յամէ 1743): Այս հատուածները համեմատելով Վիեննայի Թ. 276ի հետ, եկայ այն համոզման, թէ Երուսաղէմեան ձեռագիրները մեծապէս ենթարկուած են փոփոխութեան, նոյն իսկ ազատ խմբագրութեան: Երկուքին հիմն ալ մէկ հայերէն սկզբնագիր է. տեղիք չկայ «բաւական տարբեր թարգմանութիւններ» նկատելու: Ասոր նոր ազգաց կարելի է առնել Ա. գլխին համեմատութիւնը Վարք Հարանցի օրինակին հետ, զոր յառաջ պիտի բերեմ: Տեսանք վերագոյն, թէ Յովհ. Կլիմակոսի «Մանդուկիւն» ալ ենթարկուած էր ազատ խմբագրութեան. այն ձեռքը (Վարդան վկա՞յ), զոր նշմարեցինք հոն, նաեւ այս տեղ խմբագրողի գերի մէջ է:

ԻԳ. հատուածն, որուն վերնագիրն է «Յաղագս Պատրաստութեան Միաշարթիւն» չունիմ աչքի առաջ, Դաղեան ձեռագրին մէջ գրուած է իբր 20 թուղթ:

Հարանց Վարքի մէջ կայ ինքնակաց ճառ մ'ալ յանուն Աստուածաբանի, այսպիսի խորագրով. «Երանելի հօրն Յոհաննու Աստուածաբանի վասն Երիտասարդաց Եղբարց»: Առանց տարակուսի անհարազատ գրուածք մըն է այս: Եւ արդէն Հարանց Վարքի հրատարակչն (Բ. 631 ծան.) ուշադիր եղած է, որ «ի Մատենադարանի հարց, հատոր ԺԲ. 465 առաջիկայ ճառը ընծայի հօրն Դորոթէոսի, վերնագրեալ՝ Յաղագս բարեկարգութեան միայնակեցաց: Իսկ ի հատ. Ե. 530 ընծայի հօրն Իսահակայ: Եւ է սա, որպէս երեւի, քաղուած ի բանիցն Սերեպիոնի եպիսկոպոսի յէջ 509. ըստ հին թարգմանութեան օրինակաց մերոց եւ յաւելմամբ բանից ինչ ի կատարածին»:

Այս տեղ կը ներկայացնեմ Յովհաննէս Աստուածաբանի ճառերու Յուցակը վերնագրերով, սկզբնաւորութեամբ եւ վերջաւորութեամբ: Նախերգանքը կու տամ ամբողջութեամբ իբրեւ ճաշակ թարգմանութեան: Ստորեւ կը գետեղեմ մանրագիր նոյնին այն խմբագրութիւնը, որ ներս առնուած է Վարք Հարանցի մէջ: Վարք Հարանցի Վենետիկի հրատարակութեան մէջ տեղ չեն գտած այս Ա.—ԻԳ ճառերը: Կը յուսամ, թէ բաւական պիտի ըլլայ այս ցուցակը ասորի գրականու-

թեան մերձաւոր ծանօթ մատենագէտներու, վերհանելու այն տեղ սկզբնագիրն եւ հեղինակը, բան մը, ինչ որ ինձ չյաջողեցաւ հակառակ ամէն ջանքերուս:

ԲԱՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԻ

Ի կամս Աստուծոյ մարդասիրին եւ ի նախախնամութիւն սուրբ Երրորդութեանն, սր է գոյացուցիչ Հայր եւ Որդի եւ սուրբ Հոգի: Այս եմ բանի՛ գնշարտութեան սուրբ հօրն Յովհաննու Աստուածաբանի, գորասացեալ է վասն միանմանց եւ անապատականաց, գորագրեաց ի նմա չոգին սուրբ:

1. (Նախերգանք:) Թողութիւն շնորհեա՛, եղբայր, զի եղի ի մտի իմում սկսանել ի զիրս յայս եւ զարհուրեցայ յոյժ վասն անգիտութեան իմոյ: Եւ ապա ետես Միխիթարիչն զնուաստութիւնս իմ. եւ եկն բնակեցաւ առ իս եւ ի ձեռն հրեղէն կամաց իւրոց զօրացոյց զիս, զոր խոնարհեցաւ առ իս ասել, թէ սկսիր համարձակութեամբ եւ մի երկնչիր. ես գրեցից առ քեզ զոր ինչ վայել է. եւ օգնական եմ մինչեւ կատարի. քանզի իշխանութեամբ խօսիմ զիմն յիմոյ: Բորբոքեցաւ հուրն եւ կիզեաց զբնակութիւնս եւ բնակողք տանն զբուն զիշերոյ ոչ զիտեն. զի հուր նոցա ոչ չիջանի. տիւն լոյս է եւ զիշեր նոցա ոչ խաւարի: Եւ ահա սկսայ որպէս հրամայեաց ինձ, զի ջերմութիւն իւր բաղմացաւ ի նուաստութիւնս իմ: Աղօթ(ս) արա, եղբայր իմ, զի մի հեռացի զօրութիւն իւր ի տկարութենէ իմմէ: Երանի ոմանց որ իջանեն ի ծով Ժողովել ակունս մեծագինս ի բնակութենէ իւրմէ, զի երանութիւն իւր անման է: Երանի են տեսողքն լուսոյն ճշմարտութեան անտանելի սրբոյ Երրորդութեանն եւ ուրախանն ի նմին ուրախութիւն մեծ անհատ եւ կառուցեալ կան առաջի տեսեանն այնմիկ. եւ միացեալ ընդ Աստուած եւ մատուցանեն զիսուս Հօր եւ Որդոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ: Եւ սկսանի յաղօթս շինել զսա ի վերայ հիման սրբոյ Երրորդութեանն: Տէրք մեր Յիսուս Քրիստոս, որ ի զօրութեան քում կան բնութիւնք բանաւորք ամարձակելիք որ ի քէն յարմարեցան եւ ի քէն արբեցն զկեանս ուրախութեան եւ զօրութիւն ստանան, տուր մեզ վասնզելոցս եւ նուաստիցս զօրութիւն զբել զհոգեւորա-

կան իմաստս ներգործութեամբ եւ տպաւորութեամբ սուրբ Հոգւոյդ *:

2. Յաղագս զգուշանալոյ յամենայն չար ախտից եւ պատուիրանապահութեան: — Որ արգելու զբերան իւր ի բազում բանից՝ լուցուցանէ զսիրտ իւր ի չար ախտից...

3. Յաղագս օգնականութեան Հոգւոյն սրբոյ, որ այս ուրախութիւն հնարաւորացն երրորդ ի չար հասելոցն: — Լոյս ի լուսոյ լուսաւորիչ աշխարհի, որ երեւցար ի փրկութիւն մեզ...: Որ ոք ինդրէ զԱստուած եղէց եւ ես օգնական նմա...

4. Յաղագս պոռնիկական խորհրդոցն եւ փոփոխուն պատերազմի եւ փորձութեանց եւ չար եւ ատելի ախտից: — Փառաւոր ճառագայթ որ յայտնեցար մեզ ի ծոցոյ Հօր...: Եղբարք ի ժամանել փորձանցն ի վերայ, առանց զովալոյ կացեալ ապաւինեսցուք ի Քրիստոս...:

5. Յաղագս մոլորութեան բանի զլուսոյն, որ եւ զբազում եղբարս անյոյս ցուցանեն եւ մոլորեցուցանեն ի ճշմարտութենէ: — Արարիչ ամենայնի եւ հիմն հաստատութեան եղելոց, որ ի ձեռն իմաստու-

* Թէ ո՛րքան փոփոխութիւն կրած են Յովհ. Աստուածաբանի գրութիւններս ձեռագիրներու մէջ, գեղեցիկ ապացոյց կ'ընձեռէ մեզի Վիեննայի Թ. 279 Հարանց Վարքը, որ հիւրընկալած է այս մասը: Կ'օրինակեմ ամբողջութեամբ, թողով համեմատութիւնը ընթերցողներուս: «Բանի՛ հօրն Յովհաննու Աստուածաբանի ասացեալ ազգամար սուրբ Հոգւոյն. ի խնայոյ միանմանց եւ անապատականաց: Թողութիւն շնորհեա՛, եղբայր, զի եղի ի (մտի) իմում սկսանել ի զիրս այս եւ զարհուրեցայ յոյժ վասն անգիտութեան իմոյ: Իսկ Միխիթարիչն տ(ես)եալ զնուաստութիւնս իմ՝ զարացայ ի ձեռն (հրեղէն) կամաց իւրոց. եւ ինքն ասէ. Չոր խորհեցար՝ սկսիր համարձակութեամբ եւ մի երկնչիր. եւ ես տպաւորեցից զքեզ զվայելչականս խօսիմ զիմն յիմոյ: Կատարի. քանզի իշխանութեամբ խօսիմ զիմն յիմոյ: Եւ իսկոյն բորբոքեցաւ հուրն եւ կիզեաց զբնակութիւնս մարքիւով յախտից: Եւ բնակողք տանն ի զիշեր լոյս ոչ ննջեն: քանզի հուր նոցա ոչ չիջանի, տիւն լոյս է եւ զիշեր նոցա ոչ խաւարի: Եւ ահա ըստ այսմ սկսանիմ. զի ջերմութիւն իւր առատացաւ ի նուաստութիւնս իմ. եւ քեզ մողթեմ, եղբայր, աղօթել զի մի հեռացի զօրութիւն նորին ի տկարութենէս մերմէ: Երանի՛ որոց իջանն յիմանալին ծով եւ զանգին մարգարիտն շտեմարանն յոյժս իւրեանց. երանի՛ է տեսողք ճշմարիտ լուսոյ անձատելի սրբոյ Երրորդութեանն, զի զուարճանն անպատում խնդութեամբ եւ անզղ կարծրանն յուրախութիւն յայն եւ միացեալ ընդ աստուածութիւնն Հօր եւ Որդոյ եւ սրբոյ Հոգւոյն, սկսանի բարբառիլ առ նայ զհարազատ բանս կազակցութեամբ սիրոյ: Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս ի քո զօրութիւն կան բնակութիւնք բանաւորք դասուք իւրեանց. եւ էութիւնք նոցա անարձակելիք որ ի քէն յարմարեցան եւ ի քէն արբեցն զկեանս ուրախութեան եւ զօրութիւն ստանան, տուր մեզ վասնզելոցս եւ նուաստիցս զօրութիւն զբել զհոգեւորա-

